

Ірина Ільченко

кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови,
Запорізький національний університет
<https://orcid.org/0000-0003-0454-1106>
irynailchenko2017@gmail.com

Настасія Ткаченко

аспірантка кафедри української мови,
Запорізький національний університет
<https://orcid.org/0000-0001-6492-9167>
nastyi14@ukr.net

АНТРОПОНІМІКОН ІСТОРИЧНОГО РОМАНУ С. СКЛЯРЕНКА «ВОЛОДИМИР»

Анотація: У статті здійснено комплексний лексико-семантичний та функційний аналіз антропонімів роману Семена Скляренка «Володимир», присвяченого періоду правління Володимира, у якому автор майстерно переплітає історичні події з описом особистого життя київського князя. Тому не дивно, що твір насичений найменуваннями історичних осіб, за допомогою яких формується хронотоп роману. Власні імена у романі дають неоціненну інформацію для інтерпретації всього тексту, іноді й таку, що іншими способами в творі не виражена. Серед антропонімів найбільш вживаними та найбільш вагомими за змістовим навантаженням є імена київських князів та княгинь (Святослав, Ярополк, Олег, Болеслав, Кий, Щек, Ярослав, Володимир, Ольга). Не менш важливими в аналізованому романі є імена імператорів та королів, які так чи інакше прославилися в минулі часи (Шишмани, Олаф, Іоанн, Костянтин, Болеслав, Василь). Для зображення історичної дійсності С. Скляренко вводить у роман велику кількість імен іншомовного походження (Рюрик, Регвold, Тур, Рогнедь). Імена вигаданих героїв та імена реальних історичних осіб у стилістичному і функціональному плані різко не контрастують, і не розрізняються між собою у плані граматичної структури, хоча вони і співвідносні з різними культурами, історичними періодами та етнічними традиціями. Кожен літературно-художній онім в романі має своє функціональне навантаження. У Семена Скляренка власні назви стають могутнім виразовим чинником. Номінативні літературно-художні антропоніми

є основою художнього ономастикону та характеризуються відсутністю супровідних конотацій. У романі вони використовуються для того, щоб однозначно називати денотатів і диференціювати їх від інших персонажів. Характеристична функція демонструє національну чи регіональну приналежність, а також може увиразнювати певні риси характеру чи зовнішності носія, виражати емоційне ставлення до поименованого персонажа, брати участь у творенні часово-просторового фону твору. Хронологічна функція стає провідною, коли онім спеціально вказує на певний час і місце або лише на одну з цих двох координат. У аналізованому творі деякі власні назви несуть в собі ідеологічну функцію з негативним підтекстом. Експресивно-оцінна функція представляє набір емоційно-експресивних оцінок персонажів – від зменшено-пестливих до згрубілих. Текстотвірна функція власних назв підсумовує усі попередні і проявляється в романі шляхом активного використання антропонімів як пов'язування структурних елементів тексту. Отже, антропонімикон аналізованого роману створює широкі можливості для дослідження індивідуально-авторських імен, що сприятиме поглибленню теорії прецедентного імені, більш повній характеристиці ідіостилю письменника. У перспективі плануються подальші дослідження ономастикону Семена Скляренка з погляду прагматики.

Ключові слова: антропонім, власне ім'я, етимологія, онім, ономастикон, семантика, стилістична роль

Iryna Ilchenko

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor at the Department of Ukrainian, Zaporizhzhya National University
<https://orcid.org/0000-0003-0454-1106>
irynailchenko2017@gmail.com

Nastasiia Tkachenko

Postgraduate Student at the Department of Ukrainian, Zaporizhzhya National University
<https://orcid.org/0000-0001-6492-9167>
nastyi14@ukr.net

ANTHROPONYMS IN S. SKLIARENKO'S HISTORICAL NOVEL «VOLODYMYR»

Summary: The paper provides a lexical and semantic analysis of the anthroponyms in Semen Skliarenko's historical novel «Volodymyr», that illustrates the difficult time of Kievan Rus' and Volodymyr's personal life as well as the people surrounding him. Therefore, there is a strong trend showing a great many of the historic personalities' names sustaining a chronotope of the novel. The proper names mentioned in the novel grant invaluable information how to interpret the whole text, sometimes impossible to express with other means. Among the anthroponyms we can see that the names of the Kyiv princes and princesses (Sviatoslav, Yaropolk, Oleg, Boleslav, Kyi, Shchek, Yaroslav, Volodymyr, Olga) are the most usable and most important in the aspect of the sense. The names of the famous emperors and kings (Shishman, Olaf, John, Constantine, Boleslav, Basil) are no mere less important. The author, S. Skliarenko involves plenty of proper names of foreign origin (Rurik, Rogvolod, Tur, Rogneda) to depict the historical reality. The names of the invented characters as well as the ones of the real historic personalities are not in sharp contrast either in stylistic or in functional terms, they do not differ in the terms of grammar structures although they belong to various cultures, historic periods and ethnic traditions. Each literary and artistic onym mentioned in the novel plays its own functional role. Semen Skliarenko uses the words of the literature and artistic onomastics to make them as a powerful expressive factor. Nominative literary and artistic anthroponyms serve as a ground for artistic onomastics to come along without any accompanying connotations. They

are used in the novel only to call denotations unambiguously and differentiate them from the other characters. The characteristic function demonstrates national or regional affiliations, and it can also express certain features of the characters, their appearance, it expresses designated emotional attitude to the named character, the function can participate in the creation of temporal and spatial background of the novel. The chronological function becomes second to none when it specifies both a certain time and a certain place or just only one of these two indicators. In the analyzed novel, we have found some proper names bearing the ideological function with a negative connotation. The expressive and evaluative functions come as a set of means showing the characters' emotional and expressive evaluation ranging from the pet form to the rude one. The text production function of proper names summarizes the features of the above functions, and we can see it in the novel due to the vast application of anthroponyms as connecting structural elements of the text. Thus, the anthroponyms in the analyzed novel creates ample opportunities for the study of individual names invented by the author, it will contribute to a deeper studying of the theory of precedent names, a more complete description of the idiosyncrasy of the write. As a prospective we are going to continue further research of Semen Skliarenko's onomasticon as pragmatics aspect.

Key words: anthroponym, proper name, etymology, onym, onomasticon, semantics, stylistic role

1. Вступ

Антропонімікон будь-якого художнього твору являє собою складну систему онімів, яка разом з іншими мовними засобами бере участь у реалізації авторської концепції світобачення, у побудові художнього образу. Власні імена персонажів є показником ідіостилю письменника, засобом

тлумачення авторського задуму, тому вибір імені для літературного персонажа не буває випадковим.

Антропонімія в художньому тексті не лише містить смислову інформацію, а й виражає позатекстові параметри образу автора, оскільки добір антропонімів для письменника – це прояв його літературної індивідуальності та художньої майстерності на фоні реальної суспільно-історичної

дійсності. Проте українська літературно-художня антропонімія досі не вивчена на достатньому рівні. Зокрема ще не був об'єктом дослідження в ономастичному плані роман С. Скляренка «Володимир». Тому актуальність розвідки визначається відсутністю праць, присвячених особливостям ономастикону творів Семена Скляренка.

Мета статті – здійснити комплексний лексико-семантичний та функційний аналіз антропонімів у романі С. Скляренка «Володимир». Завдання дослідження – зафіксувати антропоніми в аналізованому романі; з'ясувати лексико-семантичні особливості власних імен та їх функційне навантаження.

У дослідженні використовуються такі методи: метод цілеспрямованої вибірки – добір фактичного матеріалу для подальшого аналізу; дескриптивний метод, за допомогою якого проаналізовано зафіксовані антропоніми; метод систематизації та класифікації; метод контекстуального аналізу, який полягає у визначенні функційних особливостей антропонімів.

2. Лексико-семантичні особливості антропонімів

З ономастичного погляду привертає увагу історичний роман «Володимир» українського письменника Семена Скляренка. Автор описує визначні події із життя українського князя Володимира. У романі розповідається як про складні часи для Київської Русі, так і про особисте життя Володимира і близьких йому людей. Тому недивно, що твір насичений найменуваннями історичних осіб, за допомогою яких формується хронотоп роману.

Власні імена у романі дають неоціненну інформацію для інтерпретації всього тексту, іноді й таку, що іншими способами в творі не виражена. Серед антропонімів найбільш вживаними та найбільш вагомими за змістовим навантаженням є імена київських князів та княгинь (Святослав, Ярополк, Олег, Болеслав, Кий, Щек, Ярослав, Володимир, Ольга): *У Києві сидить Ярополк, під Києвом у землі древлян – Олег, вони – сини Святослава й угорської князівни, а ще один, князь Во-*

лодимир, сидить у Новгороді – він син князя Святослава й рабині (Скляренко, 1991, с. 28).

Уже в назві твору, яка виражена антропонімом (Володимир), автор намагається втілити зв'язок художнього простору з історичною дійсністю. З самої назви роману читач здогадується, що у творі буде розповідатися про життя великого князя Володимира. Спостерігаємо, що ім'я князя Володимира стало суто позитивним символом слави та величі: *Та ніколи Володимир не виказав своїх почуттів, був тільки мовчазний, малоговоркий, блиск очей часом свідчив, як було йому боляче, важко* (Скляренко, 1991, с. 81); *...князь Володимир згадував цей день і годину, коли думав разом із синами своїми берегти Русь, але забув, що сини вже чужі йому, бо він сам не зумів вберегти та й не беріг своєї родини* (Скляренко, 1991, с. 459).

Також зауважимо, що у романі С. Скляренка було зафіксоване найменування *Вольдемар*, як звернення до князя Володимира: – *Конунг Вольдемар, – нечутно ступивши крок уперед, почала вона. – Я не конунг, а князь, – одразу ж перебив він її, – і не Вольдемар, а Володимир* (Скляренко, 1991, с. 66).

Зазначимо, що через князівські імена автор часто намагається зобразити зіткнення, конфлікти та міжусобиці, які відіграли неабияку роль в історії: *Вої князя Ярополка і князя Володимира зустрілися на високій кручі...* (Скляренко, 1991, с. 253); *Скрізь попід берегами вгору поволи посувалася сотня лодій – все, що лишилось від воїнства князя Святослава* (Скляренко, 1991, с. 7); *... ось рушили вперед, як велетенський полоз, вої Ярополка, ось вони зіткнулись з воїнством Володимира, глухо гули щити, кричали вмираючі люди...* (Скляренко, 1991, с. 146).

Різно негативно змальований письменником князь Ярополк – відповідно до літописних свідчень, редагованих на користь переможця конфлікту Володимира та його сина Ярослава: *Князь Ярополк – неситий та хижий* (Скляренко, 1991, с. 5); *Та Ярополку цього мало, посварився він з князем Олегом, пішов у Деревську землю, вбив рідного свого брата* (Скляренко, 1991, с. 6); *Але ж Ярополк не додержав своєї присяги, заздрість краяла його серце, він не міг стерпіти, що не сам, а ще два брати – з них один син рабині – управляють землями* (Скляренко, 1991, с. 65).

Не менш важливими в аналізованому романі є імена імператорів та королів, які так чи інакше прославилися в минулі часи (Шишмани, Олаф, Іоанн, Костянтин, Болеслав, Василь): *Єдиний лікар, що вгадав хворобу й міг ще врятувати життя імператора Іоанна* (Скляренко, 1991, с. 26); *Шишман та чотири його сини; спочатку батько, а потім комітопули Давид, Аарон, Мойсей і Самуїл невпинно поширювали своє царство...* (Скляренко, 1991, с. 46); *З світлиці конунга Олафа видно сірі береги, хвилі на морі, хмари...* (Скляренко, 1991, с. 92); *Імператор Іоанн знав, що він дуже тяжко хворий* (Скляренко, 1991, с. 26); *Нехай живуть божественні імператори Василь і Костянтин!* (Скляренко, 1991, с. 24); *Ближчим часом до Києва прибули й сли польського князя Болеслава* (Скляренко, 1991, с. 460).

Зафіксовано велику кількість імен простих ратників, здебільшого такі антропоніми виконують номінативну функцію (Микула, Мутора, Прокседа, Тур, Сварог, Віста, Добриня, Малуша, Самсон, Блюда): *Мав я дочку Малушу, жила вона з нами в Любечі, а там приїхав до мене син Добриня, забрав її сюди в Київ* (Скляренко, 1991, с. 6); *... навіть сам Володимир, не знає, що Добриня – син нищого Микули-любечанина – його дядько* (Скляренко, 1991, с. 47); *Ось наперед вийшли Михало, бояри Зринь, Волдут, Тудор, тисяцькі Спирка й Чудин* (Скляренко, 1991, с. 54).

Особливе емоційне і водночас соціальне навантаження несе антропонім *Давило*, яким позначено образ людини з низів: *Тур знає цього чоловіка – це Давило, убогий смерд, що жив багато літ за Горою в хижі, мав там клопоть землі, тяжко працював, годував жону й дітей* (Скляренко, 1991, с. 159). Ім'я *Давило* має виразну внутрішню форму: *Давило – смерд, найбідніша в городі людина, та жив по правді, за правду зараз загигає, нехай же правдою докінчується і його життя* (Скляренко, 1991, с. 473).

Дуже часто письменник подає етимологію імен, тим самим демонструючи негативні риси персонажа: *...ярл Фулнер, його немарне назвали цим ім'ям (Фулнер – гидкий, одворотний (швед.)) – праве око ярла прикриває чорна пов'язка, ніс нагадує дзьоб коршака, на верхній щелепі в нього гострі зуби...* (Скляренко, 1991, с. 52).

Для зображення історичної дійсності С. Скляренко вводить у роман велику кількість імен іншомовного походження (Рюрик, Регволд, Тур, Рогнедь): *Рюрик бував у Гольмгарді, оголосив себе ярлом цієї землі* (Скляренко, 1991, с. 96); *Регволд звабою взяв город Полотськ, Тур дійшов аж до Прип'яті...* (Скляренко, 1991, с. 111); *Він чув раніше про княжну Рогнедь, яку всі називали красунею, але сам ніколи її не бачив* (Скляренко, 1991, с. 98).

Князь Володимир навіть хотів змінити ім'я своєї нареченої: *Рогнедь – добре ім'я, – владно сказав він, – але я волів би називати тебе руським ім'ям – Рогнідою* (Скляренко, 1991, с. 67).

Спостерігаємо, як уважно ставиться автор до антропонічного слововжитку, особливо до тих імен, які традиційно вживаються у нашій мові і відомі широкому колу читачів: *Роман – скопець, він останній і нещасний син Петра, але кесар з роду* (Скляренко, 1991, с. 258); *Це було неймовірно й дивно – Василеві минуло двадцять років* (Скляренко, 1991, с. 247); *На десятому році менша її дочка Зоя померла, і з нею залишилась одна Анна* (Скляренко, 1991, с. 29).

Імена вигаданих героїв та імена реальних історичних осіб у стилістичному і функціональному плані різко не контрастують, і не розрізняються між собою у плані граматичної структури, хоча вони і співвідносні з різними культурами, історичними періодами та етнічними традиціями. Одні із ужитих письменником імен читачем сприймаються легко, бо не обтяжені значною енциклопедичною інформаційністю, а інші навпаки – потребують для їх розуміння певних інтелектуально-розумових зусиль читача. Так, наприклад, ім'я воєводи Рубача та його зовнішність кажуть про те, що він був рубакою (людина, яка досконало володіє холодною зброєю): *От хтось із старшої дружини, це воєвода Рубач, що дивиться нині на світ єдиним правим оком, хоч бачить, либонь, більше ніж допреже...* (Скляренко, 1991, с. 3).

Власне ім'я в творах письменника є засобом глибинного пізнання тексту, зокрема розкриття художньої сутності персонажа, поглибленого розуміння концепції художнього твору. Онім і персонаж у романі Семена Скляренка взаємопов'язані. Письменник використовує семантику твірної основи імен. Первинне значення антропоніма,

яке ослаблене в реальному житті, у художньому тексті стає промовистим іменем. У творах письменника засобами художнього слова зображені явища та події української історії, при цьому імена персонажів гармонійно уплітаються у мовностилістичну тканину художнього тексту, несучи певну інформацію про своїх носіїв, естетично насичуючи авторську мову, допомагаючи письменникові правдиво відтворити дійсність (Півторак, 2001, с. 25).

Стилістична вагомість власних імен роману – це один із засобів, які допомагають авторові творити художній образ; воно може сигналізувати про соціальну приналежність особи, передавати національний і місцевий колорит, а якщо події відносяться до минулого часу, то ім'я допомагає відтворити ще й певну історичну дійсність: *До Києва вже давно, ще ранньої весни, долинула вість, що вої князя Святослава пливуть додому Дніпром* (Скляренко, 1991, с. 6); *Князь Володимир разом з першими воями пролетів у ворота* (Скляренко, 1991, с. 115).

Антропоніми у творі виконують також роль своєрідних сигналів, що свідчать про соціальне розшарування тогочасного суспільства, саме це наповнило їх не однаковою семантикою, вплинуло на їх структуру та на їх емоційно-експресивне забарвлення. Семен Скляренко показав нерозривність віків, акцентуючи на тому, що в українців є визначна культурна спадщина, яку залишила нам історія.

3. Функційне навантаження антропонімів

Кожен літературно-художній онім в романі має своє функціональне навантаження. У Семена Скляренка власні імена стають могутнім виразовим чинником. Письменник нерідко добирає іменування персонажів, визначивши наперед національність, вік, особливості характеру та зовнішності.

Номінативні літературно-художні антропоніми є основою художнього ономастикону. Наявність таких онімів підтверджує достовірність персонажів та подій. Антропоніми, які виконують номінативну функцію, характеризуються від-

сутністю супровідних конотацій. У романі вони використовуються для того, щоб однозначно називати денотатів і диференціювати їх від інших персонажів.

Основну частину літературно-художніх антропонімів, які виконують номінативну функцію, складають власні імена, залучені автором з реального життя: *Особливо ж багато християн з'явилося на Горі тоді, коли на столі сиділа княгиня Ольга, – купці Воротислав, Ратиша, Кокор, бояри Коницар, Іскусев, Вуєфаст – були першими пособниками...* (Скляренко, 1991, с. 41).

На специфіку слов'янського іменнослову в романі вказує вживання таких імен, як-от Бразда, Самсон, Вавило: *Знадвору увійшли три сини Бразда – Гордій, Самсон, Вавило, і Минула навіть не пізнав їх – недавно були уноші, від землі не видно, а нині високі, жилаві, дужі, як і їх батько* (Скляренко, 1991, с. 10).

Характеристична функція демонструє національну чи регіональну приналежність, а також може увиразнювати певні риси характеру чи зовнішності носія, виражати емоційне ставлення до поименованого персонажа, брати участь у творенні часово-просторового фону твору: *...Юлія – могла говорити з німцями, поляками; метка, спритна, дотепна, вона швидко познайомилась з боярськими й воєводськими жонами...* (Скляренко, 1991, с. 42).

Дуже часто через опис персонажа подається його характеристика як сильноної могутньої людини, або навпаки висвітлюються негативні риси: *...Микула був зовсім сивий, чоло його перетинав товстий шрам, крізь розстебнутий комір видно було рубці й на грудях* (Скляренко, 1991, с. 9); *- А брати Бразд і Сварг? – Бразд тепер не брат нам... посадник княжий, новий терем поставив... - Бачив... Добрий терем. А брат Сварг? – Що Сварг? У старій його корчениці десятки холопів працюють, а ще одну поставив на шляху до остра* (Скляренко, 1991, с. 10).

Так характеристика може наводитися у самому тексті, вказуючи при цьому на соціальний статус: *Ще з дитячих літ він добре знав його вдачу. Обидва сини угорської князівни – Ярополк і Олег – з юних літ зневажали брата, пишались тим, що вони, мовляв, князі, а Володимир – робочич, син ключниці* (Скляренко, 1991, с. 44).

Хронологічна функція стає провідною, коли онім спеціально вказує на певний час і місце або лише на одну з цих двох координат. Змальовуючи у творі події, що відбуваються у певному просторі та часі, письменник намагається здебільшого якнайточніше відтворити реальні події визначеної доби, часових просторів. У романі «Володимир» хронологічну функцію виконують імена візантійських імператорів: *Час, у який василевсами були Роман I і Роман II, Костянтин VII, а потім полководці – коханці Феофано Никифор Фока і Іоанн Цимісхій, і, нарешті, сини Феофано Василь і Костянтин...* (Скляренко, 1991, с. 25).

У аналізованому творі деякі власні назви несуть в собі ідеологічну функцію з негативним підтекстом: *Тільки київський князь Ярополк. Він – християнин, дуже любить славу, ненавидить братів своїх, особливо сина рабині Володимира* (Скляренко, 1991, с. 28); *...князь Ярополк убив брата свого Олега в землі Деревлянській, а тепер кличе полки з Чернігова, Переяслава... Проти кого ж він думає йти? – Звісно, супроти Володимира, новгородського князя* (Скляренко, 1991, с. 8); *Що Шишмани – вони вискочки, самозванці, в них немає й краплі царської крові* (Скляренко, 1991, с. 27).

Експресивно-оцінна функція представляє набір емоційно-експресивних оцінок персонажів – від зменшено-пестливих до згрубілих. Саме яскравої експресивно-оцінної інформації в романі С. Скляренка «Володимир» набуває ім'я Ярополка: *...що було Ольжиним, стало Святославовим, що було Святославове – суть нині Ярополче* (Скляренко, 1991, с. 11); *Смерть Ярополку-братовбивці!* (Скляренко, 1991, с. 51); *...вів полуноціні полки супроти братовбивці Ярополка* (Скляренко, 1991, с. 238).

Текстотвірна функція власних назв підсумовує усі попередні і проявляється в романі шляхом активного використання антропонімів як пов'язування структурних елементів тексту. Антропоніми в романі Семена Скляренка «Володимир» стають ключовими словами, які організують текст.

4. Висновки

У романі антропоніми – це ефективний прийом вираження авторської точки зору, що є одним із компонентів структурно-текстових параметрів образу автора. Вони дають змогу образніше відтворити розмаїття людських характерів, учинків героїв, передавати авторське ставлення до них. Особливості творення семантичного наповнення власних імен не лише виражають текстову та підтекстову інформацію, а й розкривають життєву позицію самого письменника, вказують на індивідуальні особливості його художнього мислення.

Власне ім'я для автора роману «Володимир» – це своєрідний маркер, в якому фіксуються жанрово-тематична своєрідність та сюжетно-стильові ознаки художньої манери письменника. Автор своєю іменнотворчістю розширив семантико-структурні, словотворчі та функціональні особливості антропонімів і цим самим збагатив стилістику українського художнього ономастикону.

Отже, антропонімікон аналізованого роману створює широкі можливості для дослідження індивідуально-авторських, оказіональних імен, що сприятиме поглибленню теорії прецедентного імені, більш повній характеристиці ідіостилію письменника. У перспективі плануються подальші дослідження ономастикону Семена Скляренка з погляду прагматики.

Література:

1. Півторак Г. З історії власних імен. *Урок української*. 2001. № 3. С. 25–29.
2. Скляренко С. Володимир. Київ: Веселка, 1991. 539 с.
3. Скрипник Л. Г., Дзятківська Н. П. Власні імена людей : словник-довідник / ред. В. М. Русанівський. Київ : Наукова думка, 2005. 334 с.
4. Словник іншомовних слів. Київ : Довіра, 2000. 900 с.

References:

1. Pivtorak, H. (2001). Z istorii vlasnykh imen [From the history of proper names]. *Urok ukrainskoi* (Issue 3), (pp. 25–29). [in Ukrainian]
2. Skliarenko S. (1991). *Volodymyr*. Kyiv : Veselka. [in Ukrainian]
3. Skrypnyk, L. Gh. & Dzjatkivsjka N. P. (2005). *Vlasni imena ljudej : slovnyk-dovidnyk* [Own people's names reference book]. Kyiv : Naukova dumka. [in Ukrainian]
4. *Slovyk inshomovnykh sliv* [Dictionary of foreign words]. (2000). Kyiv : Dovira. [in Ukrainian]